Title: Preliminary document towards advancing the Kirat Rai script

Author: Lorna Evans, Steve Smith

Status: Individual Contribution

Action: For consideration by UTC

Reference: L2/11-105, L2/11-145

Date: 2021-Jul-16

Introduction

This is a preliminary document which is not a mature proposal. It is submitted in order to indicate a desire to move the "Kirat Rai" to a mature encoding proposal.

The Bantawa [bap](1) language of Nepal, Bhutan, and India is spoken by 195,000+ people. In Nepal the language is primarily written in the Devanagari script. However, in Sikkim (India) there is increasing interest in the use of the Kirat Rai script.

This script was originally brought to the attention of ISO 10646 and Unicode in 2011 (L2/11-145). In addition, another script called Khambu Rai (L2/11-105) was also introduced. There was some question regarding whether the Khambu Rai and Kirat Rai script are the same or if one is a subset of the other.

The Kirat Rai script was placed on the roadmap for the SMP at U+16D40..U+16D7F.

The Khambu Rai script was placed on the roadmap for the SMP at U+11BC0..U+11BFF.

No additional actions were taken by the Unicode Technical Committee.

Alphabet charts seem to call the script "Rai alphabet".

We would like to see the Kirat Rai script advance to encoding and are willing to put in the research for doing so. However, we do not wish to presume that the author of the original proposals is no longer interested in advancing those proposals.

The terms Kirat, Khambu, and Rai are interchangeably used. The use of these terms are very complicated:

1. Kirat refers to the Limbus and Rais.
2. The Limbu language has its own script; Rai didn't until this script under investigation was invented.
3. There are about 30 different languages within Rai; and Khambu refers to an ethnic subgroup within Rai.
4. Among Rai, Bantawa is one of the largest languages.
5. The language this script is designed for is Bantawa language used in the Sikkim State of India as a lingua franca among the Rais.

Given all these facts, "Rai" appears to be the most appropriate name for this script. Second best choice would be 'Khambu Rai' and the last 'Kirat Rai'. However, the opinion of the users should be sought.

The script presented in L2/11-105 (Khambu Rai) is the script invented by a person called Kripasalyan. And we currently understand that it was further developed into the script we are looking into.

Currently we believe there may be 6 additional characters that need to be added to the proposal (one vowel, four signs, one punctuation). However, further evaluation is needed.

This document is primarily to inform of our interest in encoding the script and participating in the process.
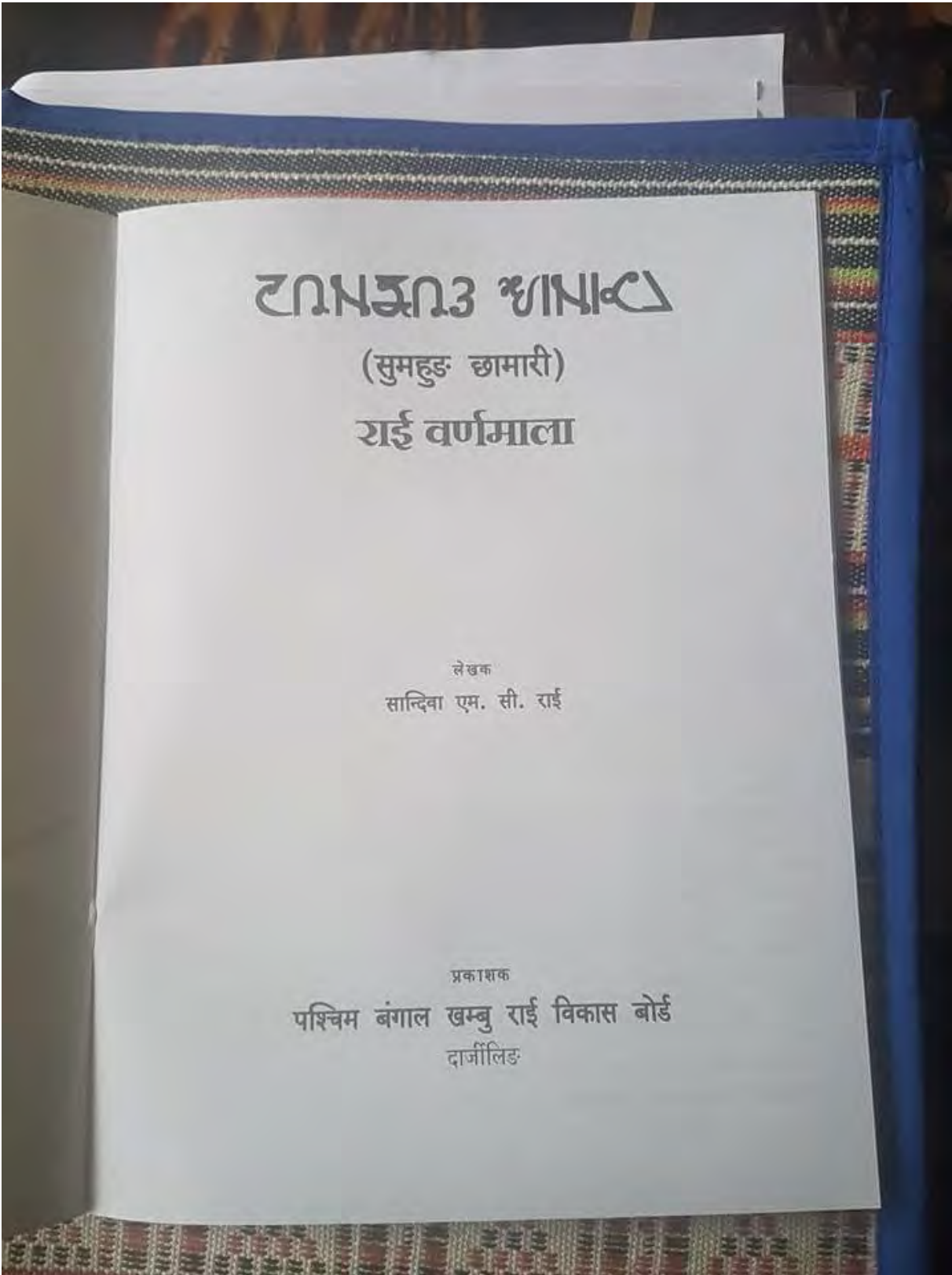
Sample 1a. Rai Consonant Alphabet Chart [FB] Includes all consonants from Table 1a.

Sample 1b. Rai Vowel, Marks, Digits Alphabet Chart [FB] does not include "sha" from Table 1a).

Sample 2a. Rai Alphabet (Consonant) Chart, [FB] (does not include "sha" from Table 1a).

ꓚꓵꓠꓒꓵꓛꓳ ꓫꓲꓠꓲꓚꓳ

(सुमहुङ छामारी)

राई वर्णमाला

लेखक

सान्दिवा एम. सी. राई

प्रकाशक

पश्चिम बंगाल खम्बु राई विकास बोर्ड

दार्जीलिङ

Sample 3a. Title page of a book. [FB]

प्रकाशकीय

मानिस सामाजिक प्राणी हुन्। समाजमा बसेर नै हामी विभिन्न जात, गोत्रको, भाषा, लिपि, संस्कार, संस्कृति, रीति-रिवाज, परम्परा आदि देख्छौं। त्यसले एक-अर्को समुदायलाई प्रभावित पार्ने गर्दछ, त्यसैले भाषा समाजमा बसेर पाउने एक प्रकारको सम्पति नै हो भन्दा फरक नपर्ला। भाषालाई सभ्यताको एउटा ऐना पनि भन्न सकिन्छ साथै भाषा जातिको प्राण हो पनि भनिन्छ।

जति धेरै भाषाको ज्ञाता उति विद्वान्। राई (खम्बु) जाति बहुसाथी जाति हुन्। डा. नवलकिशोर राईले पनि राई (खम्बु)-हरुको २८ वटा मातृभाषा छ भनी खुलासा गरिएको पाइन्छ। जतिवटा मातृभाषा भए तापनि आफ्नो-आफ्नो मातृभाषा बोल्नेहरुको संख्या एकदमै कमति छ।

सन् २०११-को अन्तरराष्ट्रिय सम्मेलनले लिएको निर्णयानुसार साझा भाषा बान्तवा भाषा मानिलिएपछि सिक्किम राज्यमा प्राथमिक विद्यालय तहदेखि उच्च माध्यमिक तहसम्म राई भाषाको पठन-पाठनको व्यवस्था गरिएको छ। दार्जीलिङ जोक्सा भने यसको पठन-पाठन बिरलै मात्र छ। राई भाषा तालीम केन्द्र हरसिंग (लेबोङ) दार्जीलिङले भाषा शिक्षणको कार्य गर्दै पनि रुचि नभएर हो वा समय नभएर प्रशिक्षणार्थी (सिक्ने)-हरु निःशुल्क यातायातको बन्दोबस्त हुँदा पनि पाउने साह्रो र गाह्रो छ लेबोङस्थित हरसिंग राई भाषा तालीम केन्द्रलाई। यसै सिलसिलामा अन्तर्गतपर्दा पश्चिम बंगाल सरकार अनि सरकारकी दूरदर्शी मन्त्री सुश्री समता व्यानर्जीद्वारा गठित पश्चिम बंगाल खम्बु राई विकास बोर्ड मार्फत राईहरुको भाषा, लिपि, संस्कार संस्कृतिका जगेर्ना र संरक्षण केही हदसम्म हुन्छ कि भन्ने उद्देश्यले राई भाषा वर्णमाला पुस्तक प्रकाशन गरी यसलाई भाषा शिक्षण तालीम केन्द्र खोलेर पठन-पाठन गर्न सकिन्छ भनी बोर्ड आशावादी रहेको छ।

यस महत्त्वपूर्ण कार्यलाई अघि बढाउन पश्चिम बंगालकी मुख्यमन्त्री सुश्री ममता व्यानर्जीप्रति हामी समस्त खम्बु राई तर्फ अनुगृहीत छौं।

२०११ सालमा सम्पन्न अन्तरराष्ट्रिय सम्मेलनमा राई भाषा र लिपिको विकासको अभिभारा किराती खम्बु राई सांस्कृतिक संस्थान, दार्जीलिङ र अखिल किरात राई संघ, सिक्किमलाई दिइएको थियो। गुरु टीकाराम राईले दैविक ज्ञानद्वारा प्राप्त गरेको लिपि नै **सुम्हूँ** लिपि हो र यसलाई गुरु कृपालल्यानले अझ विकसित गरेका थिए। श्री विक्रम राईले यसलाई कम्प्युटरकृत (फण्ट) बनाएका छन्।

पुस्तक सबैतहको निम्ति उपयोगी बनाइएको छ। यस पुस्तकको निम्ति अल्प समयमा नै अथक परिश्रम गरी विषयवस्तु तयार पार्नु हुने हाम्रा सान्दिवा **श्री एम. सी. राई**प्रति जति नै धन्यवाद दिए पनि थोरै नै हुन्छ। यसरी नै पुस्तकका सजीव चित्रको अभिभारा लिई पुस्तक प्रकाशनको व्यवस्थासम्म मिलाइदिनु हुने किराती खम्बु राई सांस्कृतिक संस्थान, दार्जीलिङका संस्थापक सदस्य **श्रीमान हेमु राई**प्रति खम्बु राईहरु ऋणी रहनेछन्। सिक्किमका हाम्रा साथीहरु उसले हामीलाई यस कार्यमा सहयोग पुर्‍याउनु भएका छन्, **श्री एस. के. राई, श्री पी. एस. राई** जति **श्री सन्तोष राई** धन्यवादका पात्र हुन्हुन्छ। यस पुस्तकलाई **सुम्हूँ** लिपिमा प्रकाशित गरिदिने **जनपक्ष प्रकाशन**लाई धन्यवाद नदिँदै सकिन्न।

अन्तमा, यस पुस्तकले केही मात्रामा भए पनि हाम्रा खम्बु राई माझमा भाषाको रुचि जागृत गर्न सके हाम्रो परिश्रम सफल भएको हामी महसूस गर्नेछौं र राई (खम्बु) जाति पनि जीवित जाति हो भनी हामी गर्व गर्छौं।

अध्यक्ष

पश्चिम बंगाल खम्बु राई विकास बोर्ड

दार्जीलिङ

३

Sample 3b. Introduction page of a book. p.3 [FB]

प्रस्तुत पुस्तक 'सुमहुङ छामारी'
विषयक लेखकको भनाइ

पश्चिम बंगाल खम्बु (राई) विकास बोर्डका अध्यक्ष श्रीमान एम. एस. राई महोदयको निर्देशलाई शिरोधार्य गरी प्रस्तुत पुस्तक 'सुमहुङ छामारी' अति अल्प समयमा प्रस्तुत गर्नु पऱ्यो। पुस्तक साना नानीहरूका निम्ति भन्न नसुहाउला। कुनै पनि सिकारू विद्यार्थीको निम्ति यो पुस्तक यस्तै भएको छ। वैयाकरणीय शुद्धताका गुण पनि नहोला। तसर्थ, राई भाषाविद्, तथा विद्वत्वर्गले यसमा भएका गुण-दोष औंलाई दिएर गुण गर्नुहुनेछ भन्ने आशा राखेको छु।

पुस्तकमा प्रविष्ट चित्रहरू तयार पारिदिएर चित्रकार (illustration) श्रीमान हेमु राई महोदयले विषय वस्तुहरू पढ्न अति सुगम पारिदिनु भएको छ। उहाँप्रति असीम धन्यवाद टक्र्याउँद छु।

एस. सी. राई

4

Sample 3c. Introduction(?) page of a book. p.4 [FB]

RAI ALPHABET

राई भाषामा नेपाली, हिन्दी, संस्कृत भाषासरह
दुइ प्रकारका लिपि पाइन्छन्।

२/ ऊाएप्श्ाप (होपछाप) : स्वर-वर्ण (vowels)

५/ ब्ाऊ३श्ाप (चाइछाप) : व्यञ्जन-वर्ण (consonants)

ऊाएप्श्ाप (होपछाप) ९ वटा हुन्छन्।

अ	आ	इ/ई
उ/ऊ	उ	ए
ऐ	ओ	औ

5

Sample 3d. Vowel Chart, p5. [FB] Includes all vowels from Table 1b (but not column 2).

राई भाषामा व्यञ्जन-वर्ण ३१ वटा छन्।
व्यञ्जन-वर्ण (चाइछाप) : व्यञ्जन-वर्ण (consonants)

क	ख	ग	घ	ङ
च	छ	ज	झ	ञ
ट	ठ	ड	ढ	त
थ	द	ध	न	प
फ	ब	भ	म	य
र	ल	व	स	श
		ह		

6

Sample 3e. Consonant Chart, p6. [FB] Includes all consonants from Table 1a.

छ।

ᤠ᤹ᤰ = भ औछाप = भौ = ९ (नौ अङ्क)

ᤎ᤹ᤰ = प औछाप = पौ = १0 (दस अङ्क)

(-) = ᤕᤢ = चक् – दुइ बेग्ला बेग्लै अक्षरहरू जोड़ेर एउटा शब्द बनाउँदा प्रयोग गरिने।

जस्तै : ᤍᤥᤑᤠ = खातामा ᤍᤥᤗ-ᤠ = जानु।

ᤋᤠᤗᤠᤈ᤻ = सायाबुङ = ᤋᤠᤧᤠ-ᤈᤢ = फेटा।

ᤋᤠᤕ᤻᤹-ᤋ᤺ᤷ – साप्वा-सीन

ᤀ᷼ _ अ्	ᤀ᤻° अं
ᤀ᤻°_ अँ	ᤀ᤻° अः
ᤀᤠ∧ अ∧	

Sample 3c. Marks Chart, p9. [FB] Includes all marks from Table 1c.

किराँत राईको वर्णमाला

ЗꞮᴄᎩᴛ/ᴵᴎ/होपछाप (Vowel) :

अ	आ	इ	उ	ए	ऐ	ओ

ᴄᎥᴈᴵ᷉ᴵ/ᴵᴎ/चाईछाप(Consonant):

क	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	झ
ट	ठ	ड	ढ	त	थ	द	ध	न
प	फ	ब	भ	म	य	र	ल	व
स	ह							

ᴄᎥᴊᴧᎩ(ᴈᴵᴧᴊᴧᎩ)/चाखिप(Numbers):

0	१	२	३	४	५
(पम)	(अक्)	(हआ)	(सुम)	(लु)	(ङा)

६	७	८	९	१०
(तुक्)	(ए)	(रे)	(भौ)	(पौ)

Sample 4a. Vowels, Consonants, Numbers Charts. [FB] Consonant chart does not include "nya" nor "sha" from Table 1a.

Sample 5a. Vowel Charts. [FB]. Includes marks by themselves.

Sample 5b. Consonant Chart. [FB]. Includes all consonants in Table 1a.

Sample 6. Books in the script. [FB].

Sample 7. Girl writing in the script on a whiteboard. [FB].
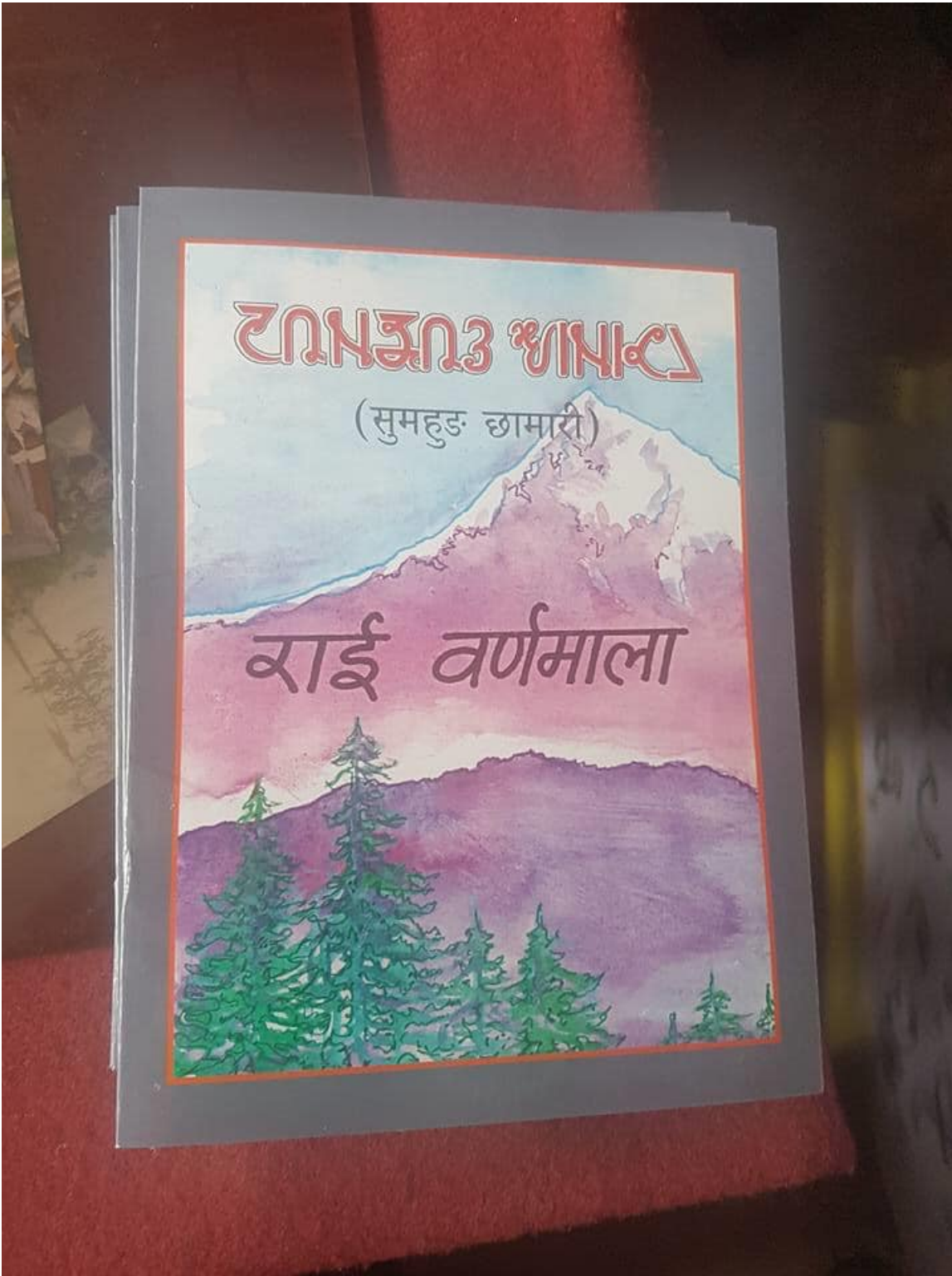
Sample 8. Is this a book cover or artwork? [FB].

Sample 9. Running text [FB]. No punctuation.

Sample 10. Book cover [FB].

Sample 11. Running text [FB]. Note use of danda, double danda, quotes, commas, hyphen, word spacing.
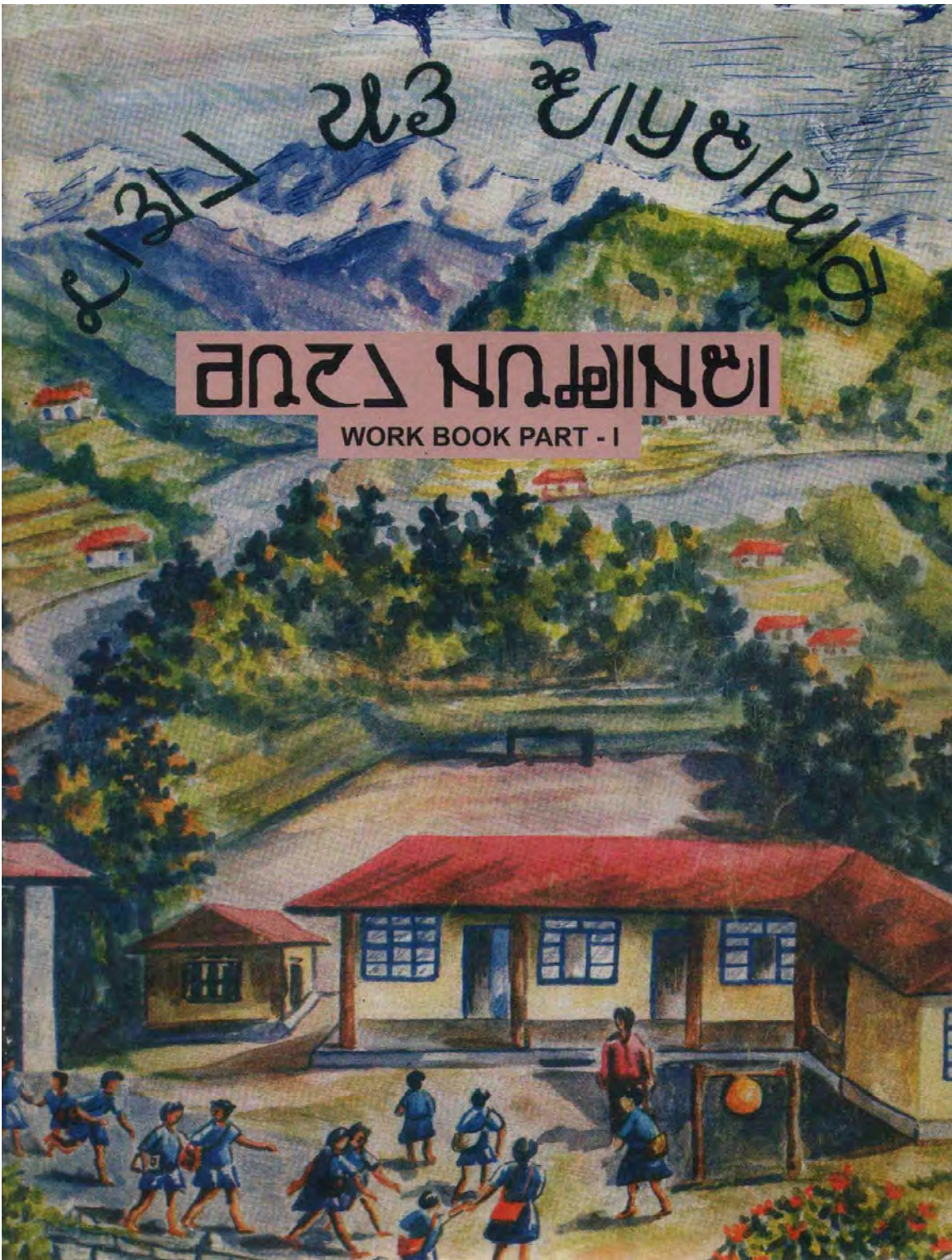
Sample 12. Book cover [FB].

Sample 13. Book cover [SS].

RAI ALPHABETICAL CHART (VOWEL)

		(अ) अक्‌ (एक) ONE
		(आ) आपतुसाङ (बन्दूक) GUN
		(इ/ई) इरिव (डोको) BASKET
		(उ/ऊ) उ:वा (उखु) SUGARCANE
		(ड़) ड़
		(ए) एलोकछा (बालक) BABY
		(ऐ) ऐ (ज्यू) YES
		(ओ) ओमनुवा (बकुल्ला) CRANE
		(औ) औ
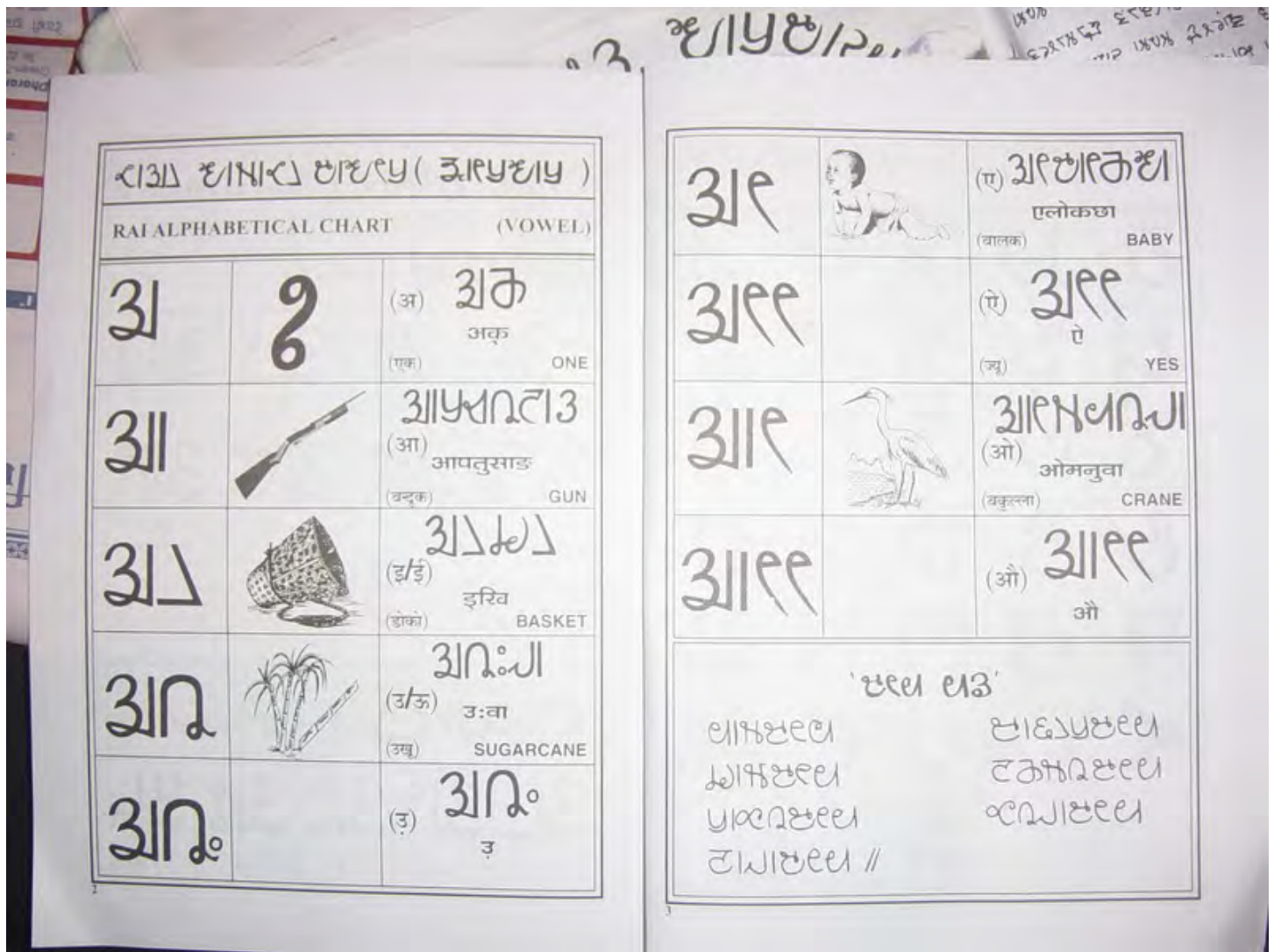
Sample 14a. Rai Alphabetical Chart (Vowel) [SS].

Sample 14b. Rai Alphabetical Chart (Consonant) [SS].

11A02
11A1A 11A00 11A07 11A01

11A1E 11A18

11A14 11A37
11A07 11A32 11A30
11A16

11A15 11A06 11A19
11A21 11A20

11A13 11A05
11A0F
11A23 11A25

11A03
11A11

11A0C 11A1D
11A11 11A10
11A27 11A28
11A12
11A1F

11A1B 11A17 11A04
11A22

11A39
11A0B

(b)

Sample 15a. Class 3 Textbook [SS].
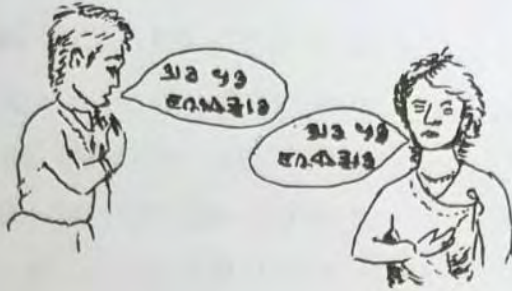
Sample 15. Class 3 Textbook [SS]. Notice use of danda, question mark, exclamation mark.

References

[1] https://www.ethnologue.com/language/bap

[2] 2011-05-01. Pandey, Anshuman. Introducing the Kirat Rai Script. (L2/11-145)

[3] 2011-04-13. Pandey, Anshuman. Introducing the Khambu Rai Script. (L2/11-105)

[4] Bantawa, Bijay. 2007. "The Kirat Khambo Rai of Sikkim, Their Lifestyle and Custom at a Glance."
http://sikhim.blogspot.com/2007/05/kirat-khambo-rai-of-sikkim-their.html

[5] Kirat Rai. https://omniglot.com/writing/kiratrai.htm (Details supplied by Biswajit Mandal
(biswajitmandal[dot]bm90[at]gmail[dot]com)

http://pumarairodungchha.blogspot.com/2010/08/nepal-is-very-ancient-country-which-was.html

https://omniglot.com/writing/bantawa.htm

https://en.wikipedia.org/wiki/Bantawa_language

Submitted by Akhil Kirat Rai Sangh Sikkim. 9th November 2004. Ethnographic Report Of The Kirat Khambu Rai
Community of Sikkim.

Doornenbal, M.A. 2009. A Grammar of Bantawa : grammar, paradigm tables, glossary and texts of a Rai language of
Eastern Nepal (https://hdl.handle.net/1887/14326)

[FB] Facebook group, album: Kirat Rai Script Language literature
https://www.facebook.com/media/set/?vanity=raicommunitySikkimDarjeeling&set=a.1057370271345399

https://khamburaicultralsocaity.blogspot.com/?fbclid=IwAR0zpeHhXs0gpy2901nqZ2_GBIlVod6Z8-
Fv1LUKZjgmwzFafAYvGfWGTk4

http://ltk.org.np/downloads/languages_writing_development.pdf
Eppele, John William. 2003. Bantawa: A Sociolinguistic Survey.

https://en.linkfang.org/wiki/Bantawa